

بررسی رابطه بین سرمایه اجتماعی و میزان
پایبندی شهروندان به فرهنگ شهروندی
مطالعه موردی: شهروندان شهر تهران در سال
۱۳۹۳

(صفحات ۱۲۷ تا ۱۵۷)

محسن نیازی^۱ * مرتضی جعفرپور برزکی^۲ * زینب پروری آرانی^۳

پدیرش: ۹۴/۴/۱۸

دریافت: ۹۴/۳/۲۶

چکیده

در این مطالعه، رابطه بین سرمایه اجتماعی و فرهنگ شهروندی به عنوان مؤلفه‌های کلیدی علوم اجتماعی مورد بررسی قرار گرفته‌اند. در دهه‌های اخیر، در مفهوم سرمایه اجتماعی و مؤلفه‌های اساسی آن شامل مشارکت اجتماعی، انسجام اجتماعی، اعتماد اجتماعی و آگاهی اجتماعی و نیز فرهنگ شهروندی به عنوان عوامل اساسی توسعه اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی و سیاسی جامعه مورد توجه اندیشمندان و صاحب‌نظران علوم انسانی و اجتماعی قرار گرفته است. با توجه به این امر، هدف اساسی این مقاله، تبیین وضعیت فرهنگ شهروندی و سرمایه اجتماعی و بررسی چگونگی پیوند و ارتباط این دو مفهوم در جامعه

۱. استاد علوم اجتماعی، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه کاشان (niazim@kashanu.ac.ir)
۲. دانشجوی دکتری علوم اجتماعی (بررسی مسائل اجتماعی ایران)، دانشگاه کاشان؛ نویسنده مسئول (mjb1355@gmail.com)
۳. کارشناس ارشد مطالعات فرهنگی، دانشگاه کاشان

آماري مورد مطالعه مي‌باشد.

اين مطالعه از نوع پيمائش اجتماعي بوده و داده‌هاي تحقيقاتي با استفاده از تکنیک پرسشنامه توأم با مصاحبه جامعه‌آماري گردیده است. جامعه‌آماري تحقيقاتي کليه شهروندان ۱۵ سال به بالای شهر تهران در نيمه سال ۱۳۹۳ است. با استفاده از فرمول نمونه‌گيري کوکران تعداد ۱۱۱۲ نفر به عنوان حجم نمونه انتخاب شده‌اند. نتايج تحقيقاتي با استفاده از ضريب همبستگي پيرسون، همبستگي مثبت و معنادار بين هر يک از متغيرهاي اعتماد اجتماعي، مشارکت اجتماعي، انسجام اجتماعي و آگاهي اجتماعي در مجموع سرمايه اجتماعي با ميزان پايبندی شهروندان به فرهنگ شهروندی را در سطح اطمینان ۹۹ درصد مورد تأييد قرار داده است. همچنين، نتايج تحليل رگرسيون چند متغيره حاكي از ميزان تأثير هر يک از متغيرهاي مشارکت اجتماعي، آگاهي اجتماعي و اعتماد اجتماعي بر ميران فرهنگ شهروندی به ترتيب برابر با ۰/۲۱، ۰/۱۷ و ۰/۰۶ درصد مي‌باشد.

واژگان کلیدی: فرهنگ شهروندی، سرمايه اجتماعي، اعتماد اجتماعي، مشارکت اجتماعي و آگاهي اجتماعي

مقدمه

شهروندی از مهم‌ترین ایده‌های اجتماعی است که به منظور کمک به شناخت بهتر جامعه و روابط درونی آن و هدایت کنش‌ها و رفتارها به وجود آمده است. این مفهوم همانند هر مفهوم دیگر، در بستر تاریخی-اجتماعی و در درون شبکه‌های مفهومی، محتوا و معنای خود را آشکار می‌کند. این محتوا ثابت نبوده و در طول زمان و با دگرگونی‌های شکل گرفته و بر مبنای نظریه‌ها و دیدگاه‌های مختلف دستخوش تغییر می‌گردد. مفهوم شهروندی و شهروندی در بین پدیده‌های مختلف جامعه‌شناسی از این ویژگی ممتاز برخوردار است که در مکاتب و نظریه‌های فلسفی، سیاسی و حقوقی مورد تفسیر قرار گرفته و ماهیتی تجویزی پیدا نموده است. در مجموع، اگرچه اهمیت شهروندی هرگز مورد انکار نبوده، اما در دو دهه اخیر به خصوص در ارتباط با نظریه دولت رفاه، وضعی تعیین‌کننده پیدا کرده است. این مفهوم ابتدا به موازات گرایش دوباره به جامعه مدنی در اواخر دهه ۱۹۸۰ احیا شده و تا به امروز بحث‌های زیادی را حول خود سامان داده است (فالکس، ۱۳۸۱: ۱۵). فرهنگ پدیده‌ای اکتسابی، انتقال‌پذیر، پویا و آموختنی است. به واسطه همین ویژگی‌ها، فرهنگ شهروندی را می‌توان قابلیت اکتسابی و توانایی غیر غریزی انسانی تعریف کرد که شکل دهنده سبک کلی زندگی و هادی تعاملات او با دیگران باشد (شاه طالبی و همکاران، ۱۳۸۸: ۷۵).

فرهنگ شهروندی مفهومی نوین است که با ورود به هزاره‌ی سوم اهمیتی ویژه یافته است، تا آنجا که می‌توان آن را از نوین‌ترین مفاهیم دنیای مدرن تلقی نمود. فرهنگ و شهروندی هر دو از مفاهیم پر مناقشه و جدال، میان صاحب‌نظران این دو حوزه است. به تعبیر مورد وفاق اکثر متخصصین، فرهنگ شهروندی به عنوان سبک زندگی انسان در قالب سوژه شهروند در بافت شهری و متأثر از نیازهای حال و آینده تعریف شده است، تا آنجا که با پیوند خوردن مفهوم رفاه اجتماعی با جایگاه شهروندی، کلیه شئون زندگی جمعی در قالب فرهنگ شهروندی شدیداً متأثر از تعبیر مفهوم رفاه می‌شود. اگرچه از فرهنگ به عنوان سبک کلی زندگی انسانی یاد می‌شود (بنیانیان، ۱۳۸۶)، ولی این سبک کلی که از تعاملات انسانی شکل می‌گیرد از ارزش‌ها

و هنجارها که جوهره‌ی فرهنگ هستند، ناشی می‌شود (یونسکو، ۲۰۱۰). فرهنگ شهروندی مانند سایر عناصر فرهنگ با توجه به موقعیت، کارکرد یا وظیفه اجتماعی که بر آن محول شده، باید بررسی گردد. منظور از فرهنگ شهروندی بیشتر نوع رابطه آن با سایر پدیده‌های فرهنگی و اجتماعی است. این در حالی است که فرهنگ شهروندی در زبان فارسی امروز به اخلاق شهروندی نیز استناد می‌شود، یعنی وظایفی که شهروندان در یک شهر نسبت به نهادهای اجتماعی و یا سایر شهروندان و یا حداکثر به نوعی حقوق در قبال دیگر شهروندان دارند (فکوهی، ۱۳۸۷: ۲). فرهنگ شهروندی در قالب ارزش‌ها و هنجارهایی که بیانگر سبک زندگی و شکل دهنده تعاملات انسانی در بافت نوین زندگی جمعی و روی هم رفته، قابلیت‌های اکتسابی است، تعریف می‌شود (کاووسی و کفاشی، ۱۳۸۷). نکته اساسی در مفهوم فرهنگ شهروندی بررسی عواملی است که در شکل‌گیری فرهنگ شهروندی مؤثرند. یکی از این عوامل سرمایه اجتماعی است. نقش سرمایه اجتماعی به عنوان یک عامل مؤثر بر فرهنگ شهروندی مورد توجه صاحب‌نظران قرار گرفته است.

سرمایه اجتماعی عنصری مطلوب برای انجام همکاری‌های درون‌گروهی است و هر چه میزان آن بالاتر باشد دستیابی گروه به اهداف خود با هزینه کمتری انجام می‌گیرد. اگر در گروهی به سبب نبود ویژگی‌هایی مانند اعتماد و هنجارهای مشوق مشارکت، سرمایه اجتماعی به اندازه کافی فراهم نباشد، هزینه‌های همکاری افزایش خواهد یافت و تحقق عملکرد، بستگی به برقراری نظام‌های نظارتی و کنترل پرهزینه پیدا خواهد کرد. در مقابل، وجود سرمایه اجتماعی به میزان کافی و مناسب، سبب برقراری انسجام اجتماعی و اعتماد متقابل شده و هزینه‌های تعاملات و همکاری‌های گروهی کاهش یافته و در نتیجه عملکرد گروه بهبود می‌یابد (شاه‌حسینی، ۱۳۸۱: ۴۱ و ۴۲). فلورا و فلورا^۱ وجدان جمعی را به عنوان سرمایه اجتماعی می‌دانند و اعتماد متقابل را به مثابه شاخص وجدان جمعی معرفی می‌کنند (سعادت، ۱۳۸۷: ۳). به نظر فوکویاما، سرمایه اجتماعی را مجموعه معینی از هنجارها و یا ارزش‌های غیررسمی است که اعضای گروهی که همکاری و تعاون میانشان مجاز است در آن سهیم هستند. این هنجارها

زمانی تولید سرمایه اجتماعی می‌کند که شامل سجایای مثبت از قبیل صداقت، ادای تعهدات و ارتباطات دوجانبه باشد. به نظر او سرمایه اجتماعی می‌تواند مثبت و منفی باشد، به عنوان مثال گروه‌های مافیایی که در تضاد با منافع و ارزش‌های اکثر جامعه هستند از سرمایه اجتماعی منفی برخوردارند (بهزاد، ۱۳۸۱). شهروند انسان آزاد و مختاری است که فقط در میان جمع زندگی نمی‌کند، بلکه جامعه‌ای را تشکیل می‌دهد که انواع روابط و پیوندها را با هم دارند. بر این اساس شهروند به دو دسته فعال و منفعل تقسیم می‌شوند. شهروند منفعل همان است که هابرماس «عضویت دریافت شده» است. در این معنا، شهروند از وضعیت حقوق تعریف شده‌ای برخوردار است و مشارکت چندانی در نهادها، روابط و رویه‌هایی که تضمین‌کننده ثبات آن وضعیت است را ندارد. شهروند فعال از دیدگاه هابرماس «عضویت کسب‌شده» می‌باشد. در این معنا شهروندی مستلزم مشارکت فعال و جذب شدن فرد در جامعه‌ای است که هویت او را می‌سازد. شهروند خوب و فعال مشخص‌کننده افرادی است که به طور کامل در تعهدات عضویتی درگیر هستند (نیازی، ۱۳۹۳: ۹۷). با توجه به مباحث فوق، هدف اساسی این مقاله، بررسی وضعیت فرهنگ شهروندی و نیز تبیین چگونگی پیوند و ارتباط سرمایه اجتماعی با فرهنگ شهروندی در جامعه آماری مورد بررسی است.

۱. مبانی نظری

در این بخش، فرهنگ شهروندی به عنوان موضوع اصلی پژوهش و نیز مفهوم سرمایه اجتماعی به عنوان متغیر مستقل تحقیق مورد بحث قرار گرفته است.

۱-۱. فرهنگ شهروندی

مفهوم شهروندی را می‌توان در زمره مفاهیمی دانست که با زندگی برخاسته از تجدد و فرهنگ انسان اجتماعی درهم آمیخته است و به شدت از نحوه نگاه معطوف به استعداد انسان بالغ و توانایی‌ها و قابلیت‌های وی و چگونگی شرکت دادن و سهیم کردن او در وضعیت و سرنوشت حیات فردی و اجتماعی متأثر است (شیانی، ۱۳۸۱: ۶۴). در زبان انگلیسی لغت citizen و در زبان فرانسه لغت citoyen، هر دو از ریشه لاتین civitas است

که به معنای مردم یک پارچه و متحد در یک شهر یا جامعه می‌باشند. در واقع، ریشه واژه شناختی این کلمه در بردارنده معنای اتحاد، همبستگی و یکپارچگی افراد در یک گستره جغرافیایی محدود یا وسیع است. همچنین در فرهنگ انگلیسی به فارسی آریانپور این کلمه به معنای شهری، بومی، اهل شهر، تابع، رعیت و تبعه یک کشور آمده است. از حیث واژه‌شناسی مفهوم شهروند^۱ از شهر (cite) می‌آید و سبب از واژه لاتینی سیویتاس^۲ مشتق شده است. سیویتاس در زبان لاتین تقریباً معادل کلمه پلیس در زبان یونانی است که همان شهر است که تنها مجتمعی از ساکنین نیست، بلکه واحد سیاسی و مستقل به شمار می‌آید. بر این مبنا شهروند فقط به ساکن شهر گفته نمی‌شود. در کتاب لغت فرهنگ صبا کلمه شهروند به فتح «شین» و «با» به معنای بارو و حصار دیوار شهر می‌باشد و نیز کنایه از زندان و زندانی و کسی که در محاصره افتاده می‌باشد. درست مثل شهروندی که در اجتماع به علت محدودیت‌های زیاد از قبیل رفع نیازهای محاصره است (بهشتی، ۱۳۷۵: ۲۶۴). از نظر ترنر، هر شهروند دارای حقوقی است. حقوق اقتصادی به نیازهای اساسی به غذا و سلامتی که باید نظام اجتماعی تمهیداتی را برای آن فراهم کند، مربوط می‌شود. حقوق فرهنگی به امکان دسترسی همگانی شهروندان به رفاه و آموزش از سوی دولت مربوط است و در نهایت، حقوق سیاسی به آزادی‌های متعارف و حق بیان شهروندان توجه می‌کند. وقتی افرادی، شهروند یک کشور محسوب می‌شوند، نه فقط ملتزم به رعایت یک سلسله حقوق و الزامات و تعهدات اجتماعی هستند و هویت خاصی را پذیرفته‌اند و به نوعی در شهر به صورت خوب و متعالی جامعه‌پذیر شده‌اند، بلکه به جماعت سیاسی خاصی نیز وارد شده‌اند که دارای قلمرو جغرافیایی تاریخی و سیاسی مشخص می‌باشد که در قالب احزاب و گروه‌های سیاسی، گروه‌های اقلیت (اعم از دینی، سیاسی و...) می‌توان شهروندی سیاسی و فرهنگی آن را بررسی کرد و حقوق و وظایفشان را از این بعد مورد مطالعه قرار داد (کیویستو، ۱۳۷۸: ۹۹).

لازمه حل مسائل شهری، بحران‌های شهرنشینی و اصلاح رفتار شهروندان، وجود یک فرهنگ مناسب شهروندی و شهرنشینی همانند مسئولیت‌پذیری شهری، قانونمند

1. Citizen
2. Civitas

بودن شهروندان و هنجارپذیری از الگوهای شهرنشینی است و این مقولات جزء ضرورت‌های زندگی شهری می‌باشند. به طوری که همه اجزای یک زندگی شهری با در نظر گرفتن نقش فرهنگ در مناسبات اجتماعی شهر، تأسیسات شهری، نظام حمل‌ونقل، کالبد شهر و کاربردهای شهری لازم است که سعی کنند تعادل لازم را به وجود آورند. نکته اساسی در تبیین بعد فرهنگ شهروندی این است که نمی‌توان شهروندی را صرفاً از منظر حقوقی و قانون یا صرفاً از منظر رابطه شهروند و دولت بررسی کرد، همان‌طور که فالكس معتقد است؛ شهروندی یک مفهوم پویاست که برای تأمین واقعی آن باید به فراسوی دولت بسط یابد و فرهنگ در بررسی آن مورد توجه قرار گیرد (فاضلی، ۱۳۸۶: ۲). در فرهنگ شهروندی با مجموعه‌ای از هنجارها و ارزش‌هایی روبرو می‌شویم که انعطاف‌پذیری بسیاری دارند. این امر ناشی از وجود تفاوت‌ها و تنوعات فرهنگ شهری یا خرده فرهنگ‌های شهری است و باعث شده است که روش‌شناسی مطالعه فرهنگ شهروندی با نوعی تطبیق که امکان مقایسه بین تفاوت‌ها و تنوعات فرهنگ شهروندی یک شهر را بیان می‌کند، امکان‌پذیر باشد. این امر بیانگر این است که فرهنگ، امری شهروندی است که از یک فرد تا مجموع بزرگی از گروه‌های جامعه که به‌طور نسبی قابل بررسی است را مطالعه می‌کند. از نظر ترنر شهروندی فرهنگی به مشارکت فرهنگی افراد در جامعه مربوط می‌شود و شهروند فرهنگی کسی است که خود را نسبت به مشارکت در امور مربوط به فرهنگ عمومی جامعه مسئول بداند (نقی زاده، ۱۳۸۴: ۱۸۴).

گی ارمه معتقد است که فرهنگ شهروندی دارای سه ویژگی است. اولین ویژگی این است که شهروندی باید از پیش بر یک الفبای مقدماتی، یعنی بر اساس شناخت‌های حداقل از تاریخ و محیط‌پیریزی شود. به عبارت دیگر، شهروند باید قادر شود تا به سوی بیرون بنگرد، پنجره را به گشاید، در انزوا زندگی نکند و فقط با همسایگان نزدیک خود به معاشرت نپردازد. دومین ویژگی کلی فرهنگ شهروندی، تحصیل قواعد سلوک دموکراتیک حقیقی، چه از لحاظ رفتار و چه از نظر ارزش‌های اخلاقی است. شهروند نه تنها باید به حقوق خود بلکه باید به وظایف خود نیز آگاه باشد. ویژگی سوم که اهمیت بنیادی نیز دارد، سطح اخلاق مدنی است که ناشی از همان وحدت و اهمیت دو ویژگی قبلی است و نوعی ویژگی تکلیف‌مدارانه است. در جامعه

ای که به نظر پوپر دموکراتیک است و کثرت‌گرایی و آزادی حاکم است، اخلاق مدنی بیشتر با جامعه سازگاری دارد (ارمه، ۱۷۱: ۱۳۷۶ و ۱۷۲).

کارل پوپر مفهوم هویت مدنی را در قالب مفهوم فرهنگ شهروندی مطرح نموده است. وی معتقد است در فرهنگ جامعه دموکراتیک و مدنی، شهروند انسانی آزاد و مختار است که فقط در میان یک جمع زندگی نکرده، بلکه با آن جمع که خود را شهروند آن فضای حاکم می‌دانند، یک جامعه را شکل می‌دهند و به وسیله پیوند با یکدیگر ارتباطات متنوعی دارند (رحیمی، ۱۳۸۶: ۴۰-۳۸). همواره باید توجه داشت یکی از ابعاد فرهنگ شهروندی، در بستری با تنوع فرهنگی و جهانی شدن کنونی، حقوق فرهنگی شهروندان، همانند حقوق اقتصادی، سیاسی، مدنی و اجتماعی اهمیت زیادی دارد. پس در حوزه فرهنگ شهروندی باید به تأمین حقوق و وظایف شهروندان جوان، زنان، کودکان معلولان، اقلیت‌ها، مهاجران و سایر هویت‌های اجتماعی جامعه شهری توجه کرد. بعد دیگر فرهنگ شهروندی، حق گفت‌وگو یا حق ارتباط است. کوهن و آرتور استدلال می‌کنند که فرهنگ شهروندی و حقوق شهروندان بر مبنای یک جامعه ارتباط بنیان قابل تعریف و تحلیل است. بنابراین به اعتقاد آن‌ها در یک جامعه مدنی، ارتباطات دموکراتیک باید نهادینه شوند (فاضلی، ۱۳۸۶: ۵).

۲-۱. سرمایه اجتماعی

اصطلاح سرمایه اجتماعی قبل از سال ۱۹۱۶، در مقاله‌ای توسط هانی فان از دانشگاه ویرجینیای غربی مطرح شد. اما اولین بار در سال ۱۹۶۱، کتابی در آمریکا به وسیله شخصی به نام ژان ژاکوب نوشته شد که اصطلاح سرمایه اجتماعی را بکار برد و منظورش این بود که در حاشیه‌نشین‌های شهر، ویژگی‌ها و خصلت‌هایی وجود دارند که آن‌ها می‌توانند به خوبی با همدیگر ارتباط برقرار کنند و گروه‌هایی را تشکیل دهند که خودشان مسائل و مشکلاتشان را حل کنند. در اصل، در آنجا منظور از سرمایه اجتماعی، نوعی همکاری و هم‌فکری خودجوش و از درون گروه‌های محروم حاشیه‌نشین بود (توسلی، ۱۳۸۴: ۲). دریافت بورديو از سرمایه وسیع‌تر از معنای پولی سرمایه در اقتصاد است. در واقع، سرمایه منبعی عام است که می‌تواند شکل پولی و غیرپولی و همچنین ملموس و غیرملموس به خود گیرد (Anherier & Grhand, 1995).

856). به تعبیر بوردیو، اگر به دنبال فهم جهان اجتماعی هستیم باید ایده سرمایه، انباشت آن و تأثیرات آن را مجدداً به جهان اجتماعی معرفی کنیم (شارع پور و خوش فر، ۱۳۴:۱۳۸۱). به نظر فوکویاما، سرمایه اجتماعی مجموعه معینی از هنجارها و یا ارزش‌های غیررسمی است که اعضای گروهی که همکاری و تعاون میانشان مجاز است در آن سهیم هستند. این هنجارها زمانی تولید سرمایه اجتماعی می‌کند که شامل سجایای مثبت از قبیل صداقت، ادای تعهدات و ارتباطات دوجانبه باشد. به نظر او سرمایه اجتماعی می‌تواند مثبت و منفی باشد، به عنوان مثال گروه‌های مافیایی که در تضاد با منافع و ارزش‌های اکثر جامعه هستند از سرمایه اجتماعی منفی برخوردارند (بهزاد، ۱۳۸۱).

واگت معتقد است سرمایه ثروتی است مولد یا منبعی که شخص می‌تواند برای ایجاد درآمد یا منابع اضافی دیگر به کاربرد (Vagt, 1993:29). به نظر پاکستون (۱۹۹۹) سرمایه اجتماعی دو مؤلفه پیوستگی‌های عینی بین افراد به عنوان شبکه عینی که آن‌ها را در یک فضای اجتماعی به یکدیگر پیوند می‌دهد و نوعی پیوند ذهنی که موجب شکل‌گیری روابط مبتنی بر اعتماد متقابل و روابط عاطفی مثبت اعضای جامعه نسبت به یکدیگر می‌شود را شامل می‌شود (از کیا و غفاری، ۱۳۸۲: ۲۷۹).

مؤلفه‌های اعتماد اجتماعی، انسجام اجتماعی، مشارکت اجتماعی و آگاهی اجتماعی که در یک رابطه متعامل قرار گرفته و هر کدام تقویت‌کننده دیگری هستند از مهم‌ترین مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی محسوب می‌شوند. این چهار مؤلفه از مفاهیم کلیدی جامعه‌شناسی به شمار می‌آیند:

- اعتماد اجتماعی: مفهوم اعتماد یکی از مؤلفه‌های مهم و حیاتی سرمایه اجتماعی است. پوتنام، سرمایه اجتماعی را به عنوان شبکه‌هایی از انجمن‌های ارادی و خودجوش معرفی می‌کند که به وسیله اعتماد گسترش یافته‌اند (زتومکا، ۱۳۸۴: ۱۸). از دیدگاه سلیگمن^۱ اعتماد یکی از ضروری‌ترین شاخص‌ها و مؤلفه‌های روابط مستمر اجتماعی قلمداد می‌شود (Seligman, 1997:13). گود معتقد است: بدون وجود اعتماد اجتماعی، زندگی روزمره امکان‌پذیر نمی‌گردد (Good, 1988:32).

1. Social trust
2. Zethomka

- انسجام و همبستگی اجتماعی^۱: از دیدگاه جامعه‌شناختی «همبستگی پدیده‌ای است که بر اساس آن در سطح یک گروه یا یک جامعه، اعضا به یکدیگر وابسته و به طور متقابل نیازمند یکدیگر هستند (پیرو، ۱۳۷۰: ۴۰۰). انسجام اجتماعی دلالت بر توافق جمعی میان اعضای یک جامعه دارد، به عبارتی «انسجام در کل ناظر بر میزان و الگوی رابطه متقابل بین کنشگران، گروه‌ها و خرده فرهنگ‌های تمایز یافته است» (افروغ، ۱۳۷۸: ۱۴۰).

- مشارکت اجتماعی^۲: ایده مشارکت اجتماعی دارای سابقه دیرینه‌ای است. به نظر میدگلی^۳ مشارکت اجتماعی ایده‌ای کاملاً ایدئولوژیکی است که بازتاب اعتقادات ناشی از نظریه‌های اجتماعی و سیاسی است (نیازی، ۱۳۸۳: ۳). کرافت و بیراسفورد تحولاتی چون جنبش‌های جدید، بازنگری در مورد نیازهای انسان، ظهور مجدد ایده شهروندی و فرانوگرایی را موجب توجه به ایده مشارکت دانسته‌اند (Croft & Deresford, 1992:22).

الغنی^۴ مشارکت در بعد اجتماعی و سیاسی را شرکت در تصمیم‌گیری از طریق سازمان‌ها به انتخاب خود بیان نموده است (الغنی، ۱۳۷۲: ۶۰). از دیدگاه موريس اکسلرد اصطلاح مشارکت برای گروه‌های خاصی به کار می‌رود، ورود به آن‌ها بر پایه انتخاب افراد قرار دارد و به مشارکت‌های گروهی غیر سودآور محدود می‌شود (اکسلرد، ۱۹۵۰: ۱۴).

- آگاهی اجتماعی^۵: رشد نهادهای آموزشی و علمی زمینه‌ساز مشارکت بیشتر مردم در تحولات اجتماعی و اقتصادی است و در مردم نوعی قابلیت و تحرک ذهنی ایجاد می‌کند که باورهای مناسب توسعه انسانی را پذیرفته و درونی سازند (ازکیا، ۱۳۸۰: ۶۲). پل هریسون معتقد است «آموزش عملی و مناسب بیش از هر عامل دیگر انسان را قادر به تغییر محیط خود می‌سازد» (هاریسون، ۱۳۶۴: ۲۵۰). از دیدگاه لیند و اینجمار «آموزش و پرورش برای کشورهای توسعه‌نیافته عامل نهایی برای نوسازی و صنعتی شدن

1. Seligman
2. Social Cohesion
3. Social Participation
4. Midgeli
5. Alghonmic

است و با توجه به این مسئله آموزش و پرورش عمومی برای کلیه افراد یک جامعه به عنوان هدف عمده برنامه‌ریزان توسعه مطرح می‌شود» (لیند و اینجمار، ۱۳۷۱: ۶۲).

۳-۱. رابطه سرمایه اجتماعی و فرهنگ شهروندی

فرهنگ شهروندی مجموعه‌ای از ارزش‌ها، نگرش‌ها و قوانین مشترک بنیادی است که در بردارنده احساس تعلق، تعهد و احترام به میراث مشترک، همچنین تشخیص حقوق و تعهدات شهروندی می‌باشد. این مفهوم نه تنها اشاره به یادگیری زندگی جمعی دارد، بلکه شامل کسب ارزش‌ها، نگرش‌ها، مهارت‌ها و وفاداری به تعهدات شهروندی است. موضوع کلیدی در فرهنگ شهروندی، کسب «سرمایه اجتماعی» است. سرمایه اجتماعی ظرفیت و استعداد تعامل و همکاری بین مردم و نهاده برای رسیدن به خیر جمعی است. از ویژگی‌های فرهنگ شهروندی، احساس تعلق، اعتماد و امید به آینده، عزت نفس و فروتنی، همکاری عمومی، دیدگاه باز و وحدت سنت و مدرنیته است. فرهنگ شهروندی نقطه تلاقی و ماحصل حاکمیت خوب (در عرصه دولت)، سازمان کارا (در عرصه عمومی) و شهروند فعال (در عرصه خصوصی) است. به عبارتی، فرهنگ شهروندی جز با تعامل و ارتباط این سه بخش تحقق نمی‌یابد (نیازی، ۱۳۹۳: ۹۶).

اعتماد اجتماعی مفهومی است که در فرآیند روابط اجتماعی بین افراد سازمان‌های اجتماع با همدیگر تبلور می‌یابد. اعتماد، احساس روابط اجتماعی است و رابطه مستقیم با میزان روابط اجتماعی دارد. بدین صورت که هرچه میزان اعتماد اجتماعی میان افراد و گروه‌ها و سازمان‌های اجتماعی با جامعه بیشتر باشند، به همان میزان، روابط اجتماعی، از شدت، تنوع، ثبات و پایداری بیشتری برخوردار است (زتومکا، ۱۰: ۱۹۹۹). از دیدگاه آلموند و پاول، فعالیت‌های مشارکت‌جویانه آن دسته از فعالیت‌هایی است که شهروند معمولی می‌کوشد از راه آن‌ها بر روی سیاست‌گذاری اعمال نفوذ کند (آلموند و پاول، ۱۳۸۰: ۱۳۸). از دیدگاه یومال «مشارکت در مفهوم گسترده‌اش برانگیختن حساسیت مردم و در نتیجه به معنی افزایش درک و توان آنان برای پاسخ‌گویی به طرح‌های توسعه و نیز به معنای تشویق ابتکارات محلی است (پاتریک، ۱۳۷۴: ۱۱۹).

شبکه‌های مشارکت مدنی یکی از اجزای ضروری سرمایه اجتماعی هستند و هرچه

این شبکه‌ها در جامعه‌ای مترکم‌تر باشند احتمالاً همکاری شهروندان از جهت منافع متقابل بیشتر است (از کیا و فیروزآبادی، ۱۳۸۳: ۵۲). انسجام اجتماعی به معنای آن است که گروه وحدت خود را حفظ کرده و با عناصر وحدت‌بخش خود، تطابق و هم‌نوایی داشته باشد. همبستگی و انسجام، احساس مسئولیت متقابل بین چند نفر یا چند گروه است که از آگاهی و اراده برخوردار باشند و حائز یک معنای اخلاقی است که متضمن وجود اندیشه‌ی یک وظیفه یا الزام متقابل است و نیز یک معنای مثبت از آن برمی‌آید که وابستگی متقابل کارکردها، اجزاء و یا موجودات در یک کل ساخت یافته را می‌رساند. از دیدگاه جامعه‌شناختی، همبستگی پدیده‌ای است که بر اساس آن در سطح یک گروه یا یک جامعه، اعضا به یکدیگر وابسته و به طور متقابل نیازمند یکدیگر هستند. این امر مستلزم طرد آگاهی و نفی اخلاقی مبتنی بر تقابل و مسئولیت نیست، بلکه دعوت به احراز و کسب به این ارزش‌ها و احساس الزام متقابل است (بیرو، ۱۳۷۰: ۴۰۰).

انسجام اجتماعی دلالت بر توافق جمعی میان اعضای یک جامعه دارد، به عبارتی «انسجام در کل ناظر بر میزان و الگوی رابطه متقابل بین کنشگران، گروه‌ها و خرده‌فرهنگ‌های تمایز یافته است» (افروغ، ۱۳۷۸: ۱۴). دور کیم به نقش انسجام اجتماعی در گسترش و تقویت ارتباطات اجتماعی تأکید کرده و معتقد است هر جا همبستگی اجتماعی نیرومند باشد عامل نیرومندی در نزدیک کردن افراد به یکدیگر خواهد بود و این امر موجب تشدید تماس‌های آنان و گسترش فرصت‌های ارتباط اجتماعی آنان با یکدیگر خواهد شد به عبارت دیگر، هر چه اعضای یک جامعه همبسته‌تر باشند، روابط گوناگون خود را با یکدیگر، یا به حالت دسته‌جمعی با گروه بیشتر حفظ می‌کنند (آبراهامز، ۱۳۶۹: ۱۹۶). پارسونز در تحلیل انسجام در سطح نظام اجتماعی به کنش‌های اظهاری (کنش‌هایی که معطوف به دستیابی هدفی خارج از موقعیت واسطه‌کنشی نبوده و غایت آن‌ها در خودشان است) اشاره کرده و معتقد است هرگاه در موقعیت‌های اجتماعی کنش‌های اظهاری «خود» معطوف به دیگران^۱ باشد به نوعی همکاری و انسجام با دیگران می‌انجامد و هرگاه این انسجام نهادینه باشد می‌توان آن را همبستگی^۲ نامید. سطح بالای انسجام، زمانی است که کنش‌های افراد اخلاقی و

1. Social consciousness
2. Alters

معطوف به یک جمع^۱ باشد. در این کنش‌ها مسئولیت و وفاداری در قبال دیگران و جامعه به حد اعلای خود می‌رسد (پارسونز، ۱۹۵۵: ۲۸). آگاهی اجتماعی شامل مجموعه‌ای از افکار، عقاید و حساسیت‌ها نسبت به زندگی و توجه به هر آنچه در وسیع‌ترین معنا به امور عمومی اعم از سیاسی و یا اجتماعی مربوط می‌شود، می‌باشد. آگاهی پیش شرط شناختی ضروری و شکل فعال‌تر مسئولیت مدنی است که باعث علاقه‌مندی و دل‌نگرانی می‌شود. نقطه مقابل آگاهی، وضعیت شناختی چشم‌پوشی، بی‌تفاوتی و شکل‌گیری نگرش فرصت‌طلبانه است (فیروزآبادی، ۱۳۸۴: ۲۸).

کارلس مری‌ام کیفیت‌ها و تعهداتی را برای شهروندی برمی‌شمارد که به اعتقاد او در همه کشورها یکسان است، از جمله میهن‌پرستی و وفاداری، شرکت در خدمات مدنی، داشتن حداقلی از خود تنظیمی، صداقت در روابط اجتماعی، بازشناسی تعهدات زندگی سیاسی، توانایی پاسخگویی به نیازهای جامعه در دوران تنش، آگاهی از ایدئولوژی‌های اساسی حکومت، انتقادگری در مقابل این ایدئولوژی‌ها به صورتی مسئولانه و اعتقاد به برابری مردم. با توجه به شاخص‌های مذکور می‌توان گفت که شهروند فعال، با مشارکت اجتماعی و متعهد بودن در قبال جامعه شناخته می‌شود که عنصر بسیار مهمی برای توسعه فرهنگ شهروندی است.

۲. پیشینه تحقیق

در ارتباط با سرمایه اجتماعی و رابطه آن با فرهنگ شهروندی پژوهش‌های متعددی صورت گرفته است. در این بخش به نمونه‌هایی از این تحقیقات پرداخته شده است. تحقیقی توسط هاشمیان‌فر و گنجی (۱۳۸۸) تحت عنوان «تحلیلی بر فرهنگ شهروندی در شهر اصفهان» صورت گرفته است. نتایج تحقیق نشان می‌دهند که شهروندان اصفهانی در ابعاد سه‌گانه شهروندی، یعنی مشارکت‌جویی، مسئولیت‌پذیری و رعایت قوانین و در نهایت پایبندی به اصول شهروندی در حد متوسط می‌باشند. همچنین باید اذعان نمود که نهادهای موجود و توسعه فرهنگ شهروندی در جامعه ایران با توجه به پتانسیل‌های موجود و ساختار در حال‌گذار آن، از رهیافت آموزش با

1. Solidarity

شیوه‌های مختلف قابل دستیابی است.

فاطمی نیا (۱۳۸۶) در مقاله‌ای با عنوان «فرهنگ شهروندی: محصول و محمل حاکمیت خوب، سازمان کارا و شهروند فعال» در پی تبیین این مسئله بوده است که شهروندی و فرهنگ شهروندی حاصل تعهد، مسئولیت پذیری و معاونت عناصر و عرصه‌های مختلف جامعه است. روش مطالعه در این مقاله کتابخانه‌ای و مطالعه اسنادی می‌باشد. نتایج این تحقیق نشان می‌دهد که نقش شهروندان و انجام تعهدات شهروندی در توسعه فرهنگ شهروندی بسیار حائز اهمیت است، زیرا شهروندان عناصر شناور و پویای جامعه محسوب می‌شوند و در عرصه‌های مختلف جامعه حضور دارند. خوجم لی (۱۳۸۸) در پژوهش خود با عنوان «چگونگی تربیت شهروندی در مدارس متوسطه از طریق برنامه‌های درسی پنهان» استنتاج می‌کند که شهروندی از طریق فعالیت‌های ورزشی، مشارکت در مباحث کلاس درس و همچنین بحث‌های آزاد، گفتگوی آزاد شفاهی و فضای دموکراتیک کلاس درس آموزش داده می‌شود. از این طریق مؤلفه‌های مشارکت و همکاری، مسئولیت پذیری، وظیفه‌شناسی، رعایت و احترام به قانون آموزش داده می‌شود. پژوهشگر با استناد به نظریه سرمایه اجتماعی پیر بوردیو تأکید می‌کند دسترسی به پیوندهای اجتماعی و برقراری رابطه با عاملان نهادی و استفاده از آن‌ها سبب می‌شود اطلاعات سیاسی و اجتماعی و آگاهی‌های شهروندی دانش‌آموزان به‌خصوص دانش‌آموزان گروه‌ها و طبقات اجتماعی پایین افزایش یابد.

تقوایی، بابا نسب و چمران (۱۳۸۹) در مقاله‌ای تحت عنوان «تحلیلی بر سنجش عوامل مؤثر بر مشارکت شهروندان در مدیریت شهری (مطالعه موردی: منطقه ۴ شهر تبریز)»، مهم‌ترین عوامل مؤثر بر مشارکت شهروندان منطقه ۴ شهر تبریز را مورد بررسی قرار داده‌اند. بر اساس نتایج این تحقیق، ارزیابی شهروندان منطقه ۴ شهر تبریز از پیامدهای مشارکت به عنوان یکی از مهم‌ترین ابعاد شهروندی، مثبت است. در این تحقیق مهم‌ترین عامل مؤثر بر مشارکت و تقویت فرهنگ شهروندی، پایگاه اقتصادی و اجتماعی بیان گردیده است (اذانی و همکاران ۱۳۹۰: ۸۴). پژوهشی با عنوان عوامل مرتبط با هویت شهروندی در شهر تهران توسط ملیحه شیانی و محمدی در سال ۱۳۸۹

1. Collectivity

انجام گردیده است، هویت شهروندی نوعی تمایز و بازشناسی خودها در معنای شهروند بودن تعریف شده که دارای بعد تاریخی نیز هست. یافته‌ها نشان می‌دهد که هویت شهروندی در شکل غالب در حد متوسط است. در میان ابعاد هویت شهروندی، ارزیابی از هنجارهای دموکراتیک، تعهد مدنی و برخورداری از حقوق شهروندی به ترتیب پایین‌ترین مقادیر را در بین پاسخگویان داشته‌اند. در این تحقیق مطرح شده است که برای ارتقاء و افزایش هویت شهروندی باید هویت‌های جمعی و تعلقات عام‌گرایانه را تقویت و در بعد روابط حکومت و شهروندان باید به ارتقا و بازسازی اعتماد مردم به مسئولین همت گمارد.

۳. روش پژوهش

این مطالعه از نوع پیمایش اجتماعی^۱ بوده و داده‌های پژوهش با استفاده از تکنیک پرسشنامه توأم با مصاحبه جمع‌آوری شده است. پس از جمع‌آوری داده‌ها و ورود آن‌ها به کامپیوتر، محاسبات آماری با استفاده از نرم‌افزار pss انجام و رابطه بین متغیرهای تحقیق مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته است. در این تحقیق، کلیه شهروندان واقع در سنین فعالیت (بالتر از ۱۵ سال و کمتر از ۶۰ سال) شهر تهران جامعه آماری تحقیق را تشکیل می‌دهند. میزان حجم نمونه پژوهش حاضر براساس فرمول کوکران محاسبه شده است. لازم به توضیح است این میزان حجم نمونه بر اساس فرمول و در شرایط بیشترین حد آن اعمال شده است. آمار دقیق حجم نمونه پس از توزیع پرسشنامه مقدماتی و برآورد واریانس دقیق متغیرها در بین شهروندان حدود ۱۱۱۲ نفر تعیین شده است. متغیرهای اصلی پژوهش شامل سرمایه اجتماعی (اعتماد اجتماعی، مشارکت اجتماعی، انسجام اجتماعی و آگاهی اجتماعی) و فرهنگ شهروندی تعریف شده است.

- سرمایه اجتماعی: سرمایه اجتماعی مجموعه معینی از هنجارها و ارزش‌های رسمی و غیررسمی است که موجبات تقویت اعتماد، صداقت، پیوند، احترام متقابل، وفاق و انسجام اجتماعی، احساس تعلق اجتماعی و مسئولیت‌پذیری اجتماعی در بین

1. Hidden curriculum

اعضای یک جامعه است. از تلفیق ارائه دیدگاه‌ها، تعاریف و تعیین مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی از سوی اندیشمندان و همچنین پژوهشگرانی چون فاتحی (۱۳۸۳)، اسماعیلی (۱۳۸۵) و هاشمیان فر (۱۳۸۶) ابعاد و مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی را می‌توان بر اساس چهار عنصر (اعتماد اجتماعی، مشارکت اجتماعی، انسجام اجتماعی و آگاهی اجتماعی) تعیین نمود. برای سنجش مشارکت اجتماعی در دو بعد مشارکت ذهنی و عینی، از پژوهش صورت گرفته در معاونت پژوهشی جهاد دانشگاهی، گروه پژوهش جامعه‌شناسی (۱۳۸۹: ۵۷-۵۶) استفاده شده است. اعتبار و روایی مقیاس مشارکت اجتماعی با استفاده از آلفای کرونباخ^۱ ($a=0/70$) مورد تأیید قرار گرفته است.

برای سنجش مفهوم اعتماد اجتماعی در ابعاد اعتماد به شهروندان و اعتماد به انجمن‌ها و سازمان‌های غیردولتی از پژوهش صورت گرفته در معاونت پژوهشی جهاد دانشگاهی، گروه پژوهش جامعه‌شناسی (۱۳۸۹: ۵۷) استفاده شده است اعتبار و روایی مقیاس اعتماد اجتماعی با استفاده از آلفای کرونباخ ($a=0/81$) مورد تأیید قرار گرفته است. در این پژوهش، انسجام اجتماعی در بعد محلی مورد توجه قرار گرفته و با الهام از پژوهش سعیدی (۱۳۸۹: ۸۸-۸۷) در دو بعد ارتباط با هم‌محلان و ارتباط هم‌محلان با یکدیگر مورد بررسی قرار گرفته است و اعتبار و روایی مقیاس انسجام اجتماعی با استفاده از آلفای کرونباخ ($a=0/79$) مورد تأیید قرار گرفته است. همچنین، برای سنجش آگاهی اجتماعی با الهام از پژوهش صورت گرفته در معاونت پژوهشی جهاد دانشگاهی، گروه پژوهش جامعه‌شناسی (۱۳۸۹: ۵۷) استفاده شده است. اعتبار و روایی مقیاس آگاهی اجتماعی با استفاده از نتایج آزمون ($a=0/85$) اعتبار طیف مورد تأیید قرار گرفته است.

- فرهنگ شهروندی: در قالب ارزش‌ها و هنجارهایی که بیانگر شیوه زندگی و شکل‌دهنده تعاملات انسانی در بافت نوین زندگی جمعی و روی هم‌رفته، قابلیت‌های اکتسابی است، تعریف می‌شود (فاطمی‌نیا، ۱۳۸۶؛ کاوسی و کفاشی، ۱۳۸۷). در این پژوهش برای سنجش وضعیت فرهنگ شهروندی و میزان برخورداری شهروندان از آن با توجه به پژوهش شاه طالبی و همکاران (۱۳۸۸) مؤلفه‌های فرهنگ شهروندی در دو

1. Social Survey

حیطه ارزش‌های فردی و جمعی (۱۶ مقوله) و هنجارها (۱۴ مقوله) مورد بررسی قرار گرفته است. اعتبار و روایی مقیاس فرهنگ شهروندی با استفاده از آلفای کرونباخ مورد بررسی قرار گرفته و با توجه به نتایج آزمون ($a=0.92$) اعتبار طیف مورد تأیید قرار گرفته است.

۴. یافته‌های پژوهش

در این بخش، ابتدا یافته‌های تحقیق در ارتباط با متغیرهای پژوهش ارائه و توصیف شده است. پس از آن، رابطه بین متغیر مستقل و متغیر وابسته تحقیق تحلیل شده است.

۴-۱. توصیف

در این بخش، ابتدا مشخصات فردی پاسخگویان ارائه و پس از آن، یافته‌های تحقیق در ارتباط با متغیر دینداری به عنوان متغیر مستقل و متغیر فرهنگ شهروندی به عنوان متغیر وابسته تحقیق ارائه شده است.

۴-۱-۱. مشخصات فردی پاسخگویان

از مجموع ۱۱۱۲ پاسخگو به عنوان نمونه تحقیق، ۴۴ درصد دختر و ۵۶ درصد پسر می‌باشند. از نظر وضعیت تأهل، ۶۰/۴ درصد متأهل و ۳۹/۶ درصد مجرد می‌باشند. سطح تحصیلات ۰/۹ درصد پاسخگویان بی‌سواد یا ابتدایی، ۴/۳ درصد سیکل، ۲۴/۳ درصد دیپلم، ۵۹/۸ درصد فوق‌دیپلم و لیسانس و ۱۰/۳ درصد فوق‌لیسانس و دکتری می‌باشد. ۷۴/۲ درصد از پاسخگویان شاغل و ۲۵/۸ درصد غیر شاغل بوده‌اند، به طوری که، ۴۱/۵ درصد، دارای مشاغل دولتی، ۳۴/۵ درصد دارای مشاغل غیردولتی مانند آزاد، کارگر و... و ۲۴/۵ درصد غیر شاغل می‌باشند.

۴-۱-۲. میزان سرمایه اجتماعی

در این تحقیق، متغیر سرمایه اجتماعی به عنوان متغیر مستقل مورد بررسی قرار گرفته است. در این تحقیق سرمایه اجتماعی پاسخگویان با استفاده از ابعاد و مؤلفه‌های مشارکت

بررسی رابطه بین سرمایه اجتماعی و میزان پابندی شهروندان.....

اجتماعی (ذهنی و عینی)، اعتماد اجتماعی (اعتماد به شهروندان، اعتماد به نهادها و سازمان‌های غیردولتی)، انسجام اجتماعی (ارتباط فرد با هم‌محلین و ارتباط هم‌محلین با یکدیگر) و آگاهی شهروندی مورد بررسی قرار گرفته است. در جدول زیر توزیع آماره‌های قابل مقایسه مفهوم سرمایه اجتماعی و ابعاد آن ارائه شده است.

جدول ۱. توزیع پراکندگی مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی

انحراف معیار	میانگین	دامنه تغییر	حداکثر	حداقل	تعداد گویه	شاخص مفهوم	
						اجتماعی	مشارکت
۲/۱۰۶۰۰	۹/۴۶۹۰	۱۱	۱۵	۴	۴	اعتماد به شهروندان	اعتماد
۱/۵۵۹۴۰	۷/۳۷۸۰	۱۱	۱۲	۱	۴	اعتماد به نهادهای غیردولتی	اجتماعی
۲/۷۰۱۴۷	۱۷/۶۷۹۹	۲۰	۲۴	۴	۸	مشارکت ذهنی	مشارکت
۴/۰۳۰۱۲	۱۶/۲۲۹۲	۲۱	۲۴	۳	۸	مشارکت عینی	اجتماعی
۴/۹۵۵۸۷	۱۸/۴۵۷۵	۲۱	۲۸	۷	۷	ارتباط فرد با هم‌محلین	انسجام
۴/۵۶۶۸۷	۲۴/۱۵۹۶	۳۴	۳۶	۲	۹	ارتباط اهالی محل با یکدیگر	اجتماعی
۲/۴۹۹۶۷	۱۱/۰۶۹۳	۱۲	۱۶	۴	۴	آگاهی اجتماعی	
۱۵/۲۸۹۱۰	۱۰۴/۴۲۳۶	۹۲	۱۴۱	۴۹	۴۴	سرمایه اجتماعی	

با توجه به مجموع گویه‌های فوق و تقسیم جامعه آماری به عدد سه با فواصل برابر، میزان سرمایه اجتماعی پاسخگویان به دست آمده است.

!!! جدول ۲. توزیع فراوانی و درصدی میزان سرمایه اجتماعی پاسخگویان

جمع	بی پاسخ	زیاد	متوسط	کم		
۱۱۱۲	۱	۳۵۶	۴۷۸	۲۷۷	تعداد	اعتماد به شهروندان
۱۰۰/۰	۰/۱	۰/۳۲	۰/۴۳	۲۴/۹	درصد	
۱۱۱۲	۱	۲۴۱	۷۳۴	۱۳۶	تعداد	اعتماد به نهادهای غیردولتی
۱۰۰/۰	۰/۱	۲۱/۷	۶۶/۱	۱۲/۲	درصد	
۱۱۱۲	-	۲۸۷	۵۵۹	۲۲۶	تعداد	مشارکت ذهنی
۱۰۰/۰	-	۲۵/۸	۵۳/۹	۲۰/۳	درصد	
۱۱۱۲	۴	۳۱۴	۵۱۳	۲۸۱	تعداد	مشارکت عینی
۱۰۰/۰	۰/۴	۲۸/۳	۴۶/۳	۲۵/۴	درصد	
۱۱۱۲	۳	۲۱۹	۴۸۶	۴۰۴	تعداد	ارتباط فرد با هم‌محلین
۱۰۰/۰	۰/۳	۱۹/۷	۴۳/۸	۳۶/۴	درصد	
۱۱۱۲	۳	۱۶۵	۶۵۰	۲۹۴	تعداد	ارتباط اهالی محل با یکدیگر
۱۰۰/۰	۰/۳	۱۴/۹	۵۸/۶	۲۶/۵	درصد	
۱۱۱۲	۱	۲۴۶	۵۷۷	۲۸۸	تعداد	آگاهی اجتماعی
۱۰۰/۰	۰/۱	۲۲/۱	۵۱/۹	۲۵/۹	درصد	
۱۱۱۲	-	۲۴۳	۷۰۸	۱۶۱	تعداد	سرمایه اجتماعی
۱۰۰/۰	-	۲۱/۹	۶۳/۷	۱۴/۵	درصد	

بر اساس یافته‌های جدول، میزان اعتماد به شهروندان در ۲۴/۹ درصد از پاسخگویان در حد کم، ۴۳ درصد متوسط و ۳۲ درصد زیاد می‌باشد. میزان اعتماد به نهادهای غیردولتی در ۱۲/۲ درصد از پاسخگویان در حد کم، ۶۶/۱ درصد متوسط و ۲۱/۷ درصد زیاد می‌باشد. میزان مشارکت ذهنی ۲۰/۳ درصد از پاسخگویان در حد کم، ۵۳/۹ درصد متوسط و ۲۵/۸ درصد در حد زیاد می‌باشد. میزان مشارکت عینی ۲۵/۴ درصد از پاسخگویان در حد کم، ۴۶/۳ درصد متوسط و ۲۸/۳ درصد در حد زیاد می‌باشد. میزان ارتباط با هم‌محلین در ۳۶/۴ درصد افراد در حد کم، ۴۳/۸ درصد در حد متوسط و ۱۹/۷ درصد در حد زیاد می‌باشد. میزان ارتباط اهالی محل با یکدیگر در ۲۶/۵ درصد افراد در حد کم، ۵۸/۶ درصد در حد متوسط و ۱۴/۹ درصد در حد زیاد می‌باشد. میزان آگاهی اجتماعی ۲۵/۹ درصد افراد در حد کم، ۵۱/۹ درصد در حد متوسط و ۲۲/۱ درصد در حد زیاد است و در کل، میزان سرمایه اجتماعی ۱۴/۵ درصد از افراد در حد کم، ۶۳/۷ درصد در حد متوسط و ۲۱/۹ درصد در حد زیاد است.

۳-۱-۴. فرهنگ شهروندی

در این تحقیق متغیر فرهنگ شهروندی به عنوان متغیر وابسته با استفاده از ۲۰ گویه مورد بررسی قرار گرفته است. در جدول زیر توزیع آماره‌های قابل مقایسه هر یک از ابعاد کیفیت زندگی و نیز مفهوم کیفیت زندگی ارائه گردیده است.

جدول ۳. توزیع پراکندگی مؤلفه‌های فرهنگ شهروندی

شاخص مفهوم	تعداد گویه	حداقل	حداکثر	دامنه تغییر	میانگین	انحراف معیار
فرهنگ شهروندی	۳۰	۱۸	۹۰	۷۲	۷۵/۹۷۲۰	۱۱/۴۶۱۲۱

با تقسیم دامنه تغییر مقیاس مفهوم فرهنگ شهروندی بر عدد ۳ با فواصل برابر، جدول توزیع فراوانی و درصدی میزان فرهنگ شهروندی پاسخگویان به دست آمده است.

جدول ۴. توزیع فراوانی و درصدی میزان فرهنگ شهروندی پاسخگویان

موارد	تعداد	درصد
کم	۳۰۸	۲۷/۸
متوسط	۳۲۴	۲۹/۲
زیاد	۴۷۷	۴۳
بی‌پاسخ	۳	۳
جمع	۱۱۱۲	۱۰۰

یافته‌های تحقیق در جدول بالا نشان می‌دهد: بر اساس یافته‌های جدول فوق، میزان پایداری ۲۷/۸ درصد از پاسخ‌گویان به فرهنگ شهروندی در حد کم، ۲۹/۲ درصد در حد متوسط و ۴۳ درصد در حد زیاد می‌باشد.

۲-۴. تحلیل متغیرها

در این بخش، رابطه بین متغیر مستقل و وابسته تحقیق ارائه شده است. در جدول شماره ۵ یافته‌های تحقیق در مورد رابطه بین متغیرهای تحقیق و نتایج فعالیت‌های آماری

مربوطه نشان داده شده است.

جدول ۵. رابطه بین میزان سرمایه اجتماعی با میزان فرهنگ شهروندی

میزان فرهنگ شهروندی			متغیر	متغیر	میزان فرهنگ شهروندی			متغیر
زیاد	متوسط	کم			زیاد	متوسط	کم	
۳۵/۴	۳۳/۲	۳۱/۴	کم	ارتباط با هم محلیان	۳۸/۶	۳۳/۹	۲۷/۴	کم
۳۸/۵	۳۰/۷	۳۰/۹	متوسط		۴۰/۴	۲۷/۴	۳۲/۲	متوسط
۶۷/۶	۱۸/۷	۱۳/۷	زیاد		۵۰/۱	۲۸	۲۱/۸	زیاد
۴۳/۱	۲۹/۲	۲۷/۷	جمع		۴۳/۱	۲۹/۲	۲۷/۷	جمع
Sig: 0.000 r: 0.19					Sig: 0.000 r: 0.10			آماره
۲۸/۹	۳۲/۷	۲۸/۴	کم	ارتباط اهالی محل به یکدیگر	۳۰/۱	۳۷/۵	۳۲/۴	کم
۴۳/۹	۲۸/۹	۲۷/۲	متوسط		۴۳/۲	۲۷	۲۹/۸	متوسط
۶۳/۶	۲۴/۸	۱۱/۵	زیاد		۵۰	۳۱/۵	۱۸/۵	زیاد
۴۲/۹	۲۹/۳	۲۷/۸	جمع		۴۳/۱	۲۹/۲	۲۷/۷	جمع
Sig: 0.000 r: 0.23				آماره	Sig: 0.000 r: 0.14			آماره
۳۶/۷	۲۸/۸	۳۴/۵	کم	مشارکت ذهنی	۲۶/۳	۳۹/۵	۳۴/۲	کم
۴۱/۸	۲۹/۴	۲۸/۹	متوسط		۳۹/۲	۲۹/۲	۳۱/۶	متوسط
۵۰/۵	۲۹/۳	۲۰/۲	زیاد		۶۴/۶	۱۹/۱	۱۶/۲	زیاد
۴۳	۲۹/۲	۲۷/۸	جمع		۴۳/۲	۲۹	۲۷/۹	جمع
Sig: 0.000 r: 0.11				آماره	r: 0.25 Sig: 0.000			آماره
۲۱/۷	۳۹/۸	۳۸/۵	کم	سرمایه اجتماعی	۲۸/۸	۲۹/۲	۴۲	کم
۳۷/۹	۳۱/۲	۳۰/۹	متوسط		۴۱/۲	۳۱/۲	۲۷/۶	متوسط
۷۲	۱۶/۵	۱۱/۵	زیاد		۶۴/۲	۲۴/۷	۱۱/۱	زیاد
۴۳	۲۹/۲	۲۷/۸	جمع		۴۳/۱	۲۹/۲	۲۷/۷	جمع
Sig: 0.000 r: 0.34				آماره	Sig: 0.000 r: 0.28			آماره

در جدول شماره ۵ رابطه بین هر یک از متغیرهای مستقل تحقیق با میزان فرهنگ شهروندی پاسخگویان نشان داده شده است. یافته‌های تحقیق در ارتباط با رابطه بین میزان اعتماد به شهروندان و میزان فرهنگ شهروندی بیانگر این امر است که میزان

فرهنگ شهروندی در سطح بالا، در بین افراد با میزان اعتماد پایین به شهروندان به میزان ۳۸/۶ درصد بوده است، در حالی که این میزان در بین افراد با میزان اعتماد بالا به شهروندان به ۵۰/۱ درصد افزایش یافته است. نتایج فعالیت‌های آماری مربوطه با استفاده از ضریب همبستگی پیرسون ($r = 0/000$)، هم بستگی بین دو متغیر فوق در سطح اطمینان ۹۹ درصد را تأیید می‌نماید. یافته‌های تحقیق در ارتباط با رابطه بین میزان اعتماد به نهادهای غیردولتی و میزان فرهنگ شهروندی بیانگر این امر است که میزان فرهنگ شهروندی در سطح بالا، در بین افراد با میزان پایین اعتماد به نهادهای غیردولتی به میزان ۳۰/۱ درصد بوده است، در حالی که این میزان در بین افراد با میزان اعتماد بالا به نهادهای غیردولتی به ۵۰ درصد افزایش یافته است. نتایج فعالیت‌های آماری مربوطه با استفاده از ضریب همبستگی پیرسون ($r = 0/000$)، همبستگی بین دو متغیر فوق در سطح اطمینان ۹۹ درصد را تأیید می‌نماید. یافته‌های تحقیق در ارتباط با رابطه بین میزان مشارکت عینی و میزان فرهنگ شهروندی بیانگر این امر است که میزان فرهنگ شهروندی در سطح بالا، در بین افراد با میزان مشارکت عینی پایین به میزان ۲۶/۳ درصد بوده است، در حالی که این میزان در بین افراد با میزان مشارکت عینی بالا به ۴۶/۴ درصد افزایش یافته است. نتایج فعالیت‌های آماری مربوطه با استفاده از ضریب همبستگی پیرسون ($r = 0/000$)، همبستگی بین دو متغیر فوق در سطح اطمینان ۹۹ درصد را تأیید می‌نماید. یافته‌های تحقیق در ارتباط با رابطه بین میزان آگاهی اجتماعی و میزان فرهنگ شهروندی بیانگر این امر است که میزان فرهنگ شهروندی در سطح بالا، در بین افراد با میزان آگاهی اجتماعی پایین به میزان ۲۸/۸ درصد بوده است، در حالی که این میزان در بین افراد با میزان آگاهی اجتماعی بالا به ۴۶/۲ درصد افزایش یافته است. نتایج فعالیت‌های آماری مربوطه با استفاده از ضریب همبستگی پیرسون ($r = 0/000$)، همبستگی بین دو متغیر فوق در سطح اطمینان ۹۹ درصد را تأیید می‌نماید. همچنین، یافته‌های تحقیق در ارتباط با رابطه بین میزان سرمایه اجتماعی و میزان فرهنگ شهروندی بیانگر این امر است که میزان فرهنگ شهروندی در سطح بالا، در بین افراد با میزان سرمایه اجتماعی پایین افراد به میزان ۲۱/۷ درصد بوده است، در حالی که این میزان در بین افراد با میزان بالای سرمایه اجتماعی به ۷۲ درصد افزایش یافته است. نتایج فعالیت‌های آماری مربوطه با استفاده از ضریب همبستگی پیرسون

($r=0/000$)، همبستگی بین دو متغیر فوق در سطح اطمینان ۹۹ درصد را تأیید می‌نماید.

۴-۲-۱. تحلیل چندمتغیره

در این بخش، از رگرسیون چندگانه به منظور تبیین مجموعه عوامل استفاده شده است. رگرسیون چندگانه روشی آماری است که در آن حضور متغیرها در تبیین متغیر وابسته در کنار هم سنجیده می‌شود. برای رسیدن به چنین هدفی از روش رگرسیونی گام به گام استفاده شده است. در روش گام به گام مجموعه متغیرها وارد مدل می‌شوند و تنها متغیرهایی که اثرات بیشتر و معناداری بر متغیر وابسته داشته باشند، در مدل باقی می‌مانند. در انجام تحلیل رگرسیون چندمتغیره در این تحقیق ۴ متغیر میزان آگاهی اجتماعی، مشارکت اجتماعی، انسجام اجتماعی و اعتماد اجتماعی وارد معادله شدند. از میان ۴ متغیر وارد شده در معادله، ۳ متغیر در سطح آلفای ۰/۰۵ معنادار تشخیص داده شده و در معادله باقی مانده‌اند. نتایج مربوط به رگرسیون عوامل مؤثر بر فرهنگ شهروندی با روش گام به گام در جدول زیر نشان داده شده است.

جدول ۶. نتایج ضریب تعیین عوامل مؤثر بر میزان فرهنگ شهروندی بر اساس رگرسیون گام به گام

مدل	ضریب همبستگی	ضریب تبیین	ضریب تبیین خالص	اشتباه برآورد معیار
۱	۰/۳۱	۰/۰۹	۰/۰۹	۱۰/۷۶۸۲۴
۲	۰/۳۵	۰/۱۲	۰/۱۲	۱۰/۶۲۵۹۳
۳	۰/۳۵	۰/۱۲	۰/۱۲	۱۰/۶۰۸۸۵
$p=0/000 \quad F=53/103$				

مدل ۱) مشارکت اجتماعی

مدل ۲) مشارکت اجتماعی و آگاهی شهروندی

مدل ۳) مشارکت اجتماعی، آگاهی شهروندی و اعتماد اجتماعی

بر اساس جدول فوق، سه متغیر مستقل مهم در شکل رگرسیونی باقی ماندند، به طوری که ضریب تبیین آن برابر ۱۲ درصد می‌باشد. همچنین شکل رگرسیونی تبیین شده نیز طبق آزمون تحلیل واریانس انجام شده خطی است؛ زیرا مقدار آزمون F برای

1. alfa kronbakh Stepwise

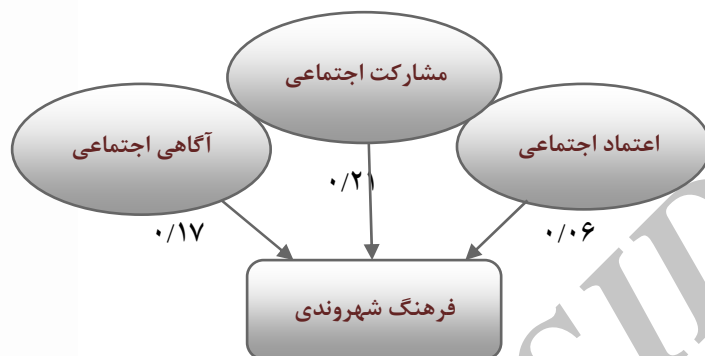
بررسی رابطه بین سرمایه اجتماعی و میزان پابندی شهروندان.....

تعیین معناداری اثر متغیرهای مستقل بر فرهنگ شهروندی برابر $53/103$ با سطح معناداری $P=0/000$ می باشد.

جدول ۷. ضرایب متغیرهای مستقل در شکل رگرسیونی به روش گام به گام

Collinearity Statistica		Sig.	t	ضرایب استاندارد Beta	ضرایب خام		متغیر
Tolerance	VIF				Std. Error	B	
		0/000	19/050		2/506	47/737	مقدار ثابت
1/319	0/758	0/000	6/779	0/219	0/067	0/457	مشارکت اجتماعی
1/257	0/796	0/000	5/414	0/171	0/143	0/774	آگاهی اجتماعی
1/089	0/918	0/033	2/136	0/06	0/117	0/250	اعتماد اجتماعی

بر اساس اطلاعات جدول فوق و با توجه به بتای استاندارد شده، اثر مشارکت اجتماعی ۲۱ درصد، آگاهی اجتماعی ۱۷ درصد و اعتماد اجتماعی ۰۰۶ درصد می باشد، بنابراین، مشارکت اجتماعی بالاترین اثر مستقیم و اعتماد اجتماعی کمترین اثر را در بین متغیرهای مستقل معنادار در مدل رگرسیونی دارد، به گونه ای که با افزایش میزان مشارکت اجتماعی، آگاهی اجتماعی و اعتماد اجتماعی، شاهد افزایش میزان فرهنگ شهروندی افراد خواهیم بود. بر اساس مدل، عوامل مؤثر بر میزان فرهنگ شهروندی عبارتند از:

نمودار ۱. عوامل رگرسیونی مؤثر بر فرهنگ شهروندی

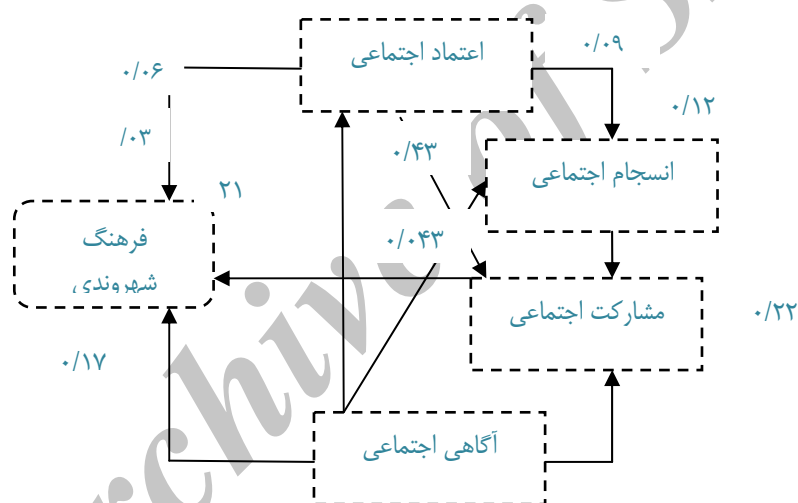
۳-۲-۴. تحلیل مسیر

تحلیل مسیر از جمله تکنیک‌های چند متغیره است که علاوه بر بررسی اثرات مستقیم متغیرهای مستقل بر متغیر وابسته، اثرات غیرمستقیم این متغیرها را نیز مدنظر قرار می‌دهد و روابط بین متغیرها را مطابق با واقعیت‌های موجود، در تحلیل وارد می‌کند. تکنیک تحلیل مسیر بر پایه مجموعه‌ای از تحلیل رگرسیون چندگانه و بر اساس فرض ارتباط بین متغیرهای مستقل و وابسته استوار است. این روش بر استفاده ابتکاری از نمودار تصویری که به دیاگرام مسیر معروف است تأکید خاص دارد (کلانتری، ۱۳۸۲: ۲۲۳ و ۲۲۴). به عبارت دیگر، برای بیان چگونگی آرایش متغیرها در مدل و بیان اثرات مستقیم و غیرمستقیم متغیرهای وارد شده در مدل بر روی متغیر وابسته تحقیق از تحلیل مسیر استفاده می‌گردد (نیازی، ۱۳۸۱: ۱۳۶ و ۱۳۵).

جدول ۱۲. محاسبه اثرات مستقیم و غیرمستقیم متغیرهای مستقل تحقیق بر میزان فرهنگ شهروندی

کل	ضرایب اثر		نام متغیر
	اثر غیرمستقیم	اثر مستقیم	
۰/۲۱	-	۰/۲۱	مشارکت اجتماعی
۰/۰۹	۰/۰۳	۰/۰۶	اعتماد اجتماعی
۰/۲۲	۰/۵	۰/۱۷	آگاهی اجتماعی
۰/۰۹	۰/۰۹	-	انسجام اجتماعی

جدول شماره ۱۲ نشان می‌دهد: اثرگذاری متغیرهای مستقل بر متغیر وابسته به دو بخش اثرگذاری مستقیم و غیرمستقیم، تقسیم می‌شود. متغیر آگاهی اجتماعی با ۰/۲۲ درصد اثرگذاری کل، دارای بیشترین میزان اثرگذاری، میزان مشارکت اجتماعی با ۰/۲۱ درصد در رتبه دوم و اعتماد اجتماعی و انسجام اجتماعی هر دو به میزان ۰/۰۹ درصد اثرگذاری کل، در رتبه‌های بعدی قرار می‌گیرند. از آنجا که تمامی اثرگذاری‌ها مثبت هستند، بنابراین، در ارتباط با تحلیل متغیرها می‌توان گفت، با افزایش میزان مشارکت اجتماعی، انسجام اجتماعی، اعتماد اجتماعی و آگاهی اجتماعی شاهد افزایش فرهنگ شهروندی آنان خواهیم بود.

نمودار ۲. دیاگرام تحلیل مسیر

نمودار تحلیل مسیر فوق، نوع اثرگذاری مستقیم و غیرمستقیم هر یک از متغیرهای مستقل بر متغیر وابسته، جهت و شدت آن‌ها را تعیین می‌کند. لازم به توضیح است که میزان ضریب تبیین مدل فوق برابر با $R^2 = 0/12$ می‌باشد.

۵. نتیجه‌گیری

نتایج تحقیق، وجود همبستگی مثبت و معنادار بین میزان سرمایه اجتماعی و هر یک از

مؤلفه‌های آن با میزان پابندی شهروندان نسبت به فرهنگ شهروندی را مورد تأیید قرار داده است. در این میان، نتایج ضریب همبستگی پیرسون در ارتباط با رابطه بین اعتماد به شهروندان، ارتباط با هم‌محلین، ارتباط اهالی محل به یکدیگر و اعتماد نهادهای غیردولتی با میزان پابندی به فرهنگ شهروندی به ترتیب برابر با (۰/۱۴، ۰/۲۳، ۰/۱۹، ۰/۱۰) بوده است. همچنین، رابطه بین میزان مشارکت عینی و ذهنی با میزان فرهنگ شهروندی به ترتیب به میزان ۲۵ و ۱۱ درصد نشان داده شده است. در مجموع، نتایج ضریب همبستگی پیرسون، رابطه بین دو متغیر سرمایه اجتماعی و فرهنگ شهروندی را با $r=0/34$ در سطح اطمینان ۹۹ درصد تأیید نموده است. علاوه بر آن، نتایج تحلیل رگرسیون انجام شده بر روی متغیرهای تحقیق، اثر هر یک از متغیرهای میزان مشارکت اجتماعی، آگاهی اجتماعی و اعتماد اجتماعی بر میزان پابندی به فرهنگ شهروندی را به ترتیب برابر با ۰/۲۱، ۰/۱۷ و ۰/۰۶ درصد نشان داده است.

در مجموع، نتایج تحقیق حاضر با مجموعه مباحث نظری صاحب‌نظران در این حوزه و نتایج تحقیقات محققین در این ارتباط قرابت و همخوانی دارد. بسیاری از صاحب‌نظران بر نقش مشارکت اجتماعی و شبکه‌های مشارکت مدنی به عنوان یکی از اجزای ضروری سرمایه اجتماعی در احراز ارزش‌ها و هنجارهای شهروندی تأکید نموده‌اند. (آلموند و پاول، ۱۳۸۰، پاتریک، ۱۳۷۴، بیرو، ۱۳۷۰، فاطمی‌نیا، ۱۳۸۶، خوجم‌لی، ۱۳۸۸). علاوه بر آن، در تحقیق تقوایی و همکاران (۱۳۸۹)، مشارکت اجتماعی به عنوان یکی از مهم‌ترین ابعاد مهم شهروندی مورد بررسی و نقش آن بر هویت و فرهنگ شهروندی مورد تأیید قرار گرفته است. علاوه بر آن، رابطه بین اعتماد اجتماعی و فرهنگ شهروندی در تحقیقات مختلف مورد تأیید قرار گرفته است (زتومکا، ۱۹۹۹، نیازی، ۱۳۹۳). در این ارتباط، نتایج تحقیق شیانی و محمدی (۱۳۸۹) رابطه بین اعتماد اجتماعی و اعتماد مردم به مسئولین و فرهنگ شهروندی را مورد تأیید قرار داده است. از سوی دیگر، آگاهی اجتماعی به عنوان پیش‌شرط شناختی ضروری و شکل فعال‌تر مسئولیت مدنی شناخته شده است (فیروزآبادی، ۱۳۸۴). همچنین، دورکیم بر کنش انسجام اجتماعی در گسترش و تقویت فرصت‌های ارتباطات اجتماعی تأکید نموده است. همچنین، از دیدگاه پارسونز، سطح بالای انسجام زمانی است که کنش‌های افراد اخلاقی و معطوف به یک جمع باشد. در واقع، در طی این کنش‌ها،

..... بررسی رابطه بین سرمایه اجتماعی و میزان پابندی شهروندان ...

مسئولیت و وفاداری در قبال دیگران در جامعه به حد اعلا می‌رسد (پارسونز، ۱۹۵۵). در مجموع، مجموعه رویکردهای نظری در ارتباط با رابطه بین سرمایه اجتماعی و فرهنگ شهروندی، نقش سرمایه اجتماعی در ارتقاء فرهنگ شهروندی شهروندان را مورد تأیید قرار داده‌اند. همچنین، نتایج پژوهش‌های صورت گرفته در این ارتباط، مؤید وجود همبستگی مثبت بین دو متغیر فوق می‌باشد.

Archive of SID

فهرست منابع

منابع فارسی

- آبراهام، جی. اچ (۱۳۶۳). مبانی و رشد جامعه‌شناسی، ترجمه حسن پویان، تهران: انتشارات چاپخش
- آلموند، جی. آ. و بی. جی. پاول (۱۳۸۰). مشارکت و حضور سیاسی شهروندان، ترجمه علیرضا طیب، اطلاعات سیاسی - اقتصادی، شماره ۱۶۴-۱۶۳: ۱۳۶-۱۴۷.
- اذانی، مهدی، حاتمی، مجتبی، حاتمی، حسین (۱۳۹۰). تحلیلی بر فرهنگ شهروندی در شهر تبریز، مجله علمی تخصصی برنامه‌ریزی فضایی، سال اول، شماره اول.
- ارمه، گئی (۱۳۷۶). فرهنگ دموکراسی، ترجمه مرتضی ثاقب فر، تهران، انتشارات ققنوس.
- ازکیا، مصطفی (۱۳۸۰). جامعه‌شناسی توسعه، چاپ سوم، تهران، نشر کلمه.
- ازکیا، مصطفی و غفاری، غلامرضا (۱۳۸۲). توسعه روستایی با تأکید بر جامعه روستایی ایران، نشر نی، تهران.
- اسماعیلی، رضا (۱۳۸۵). بررسی شاخص‌های توسعه اجتماعی و سطح بندی آن در شهرستان‌های استان اصفهان، پایان نامه دکتری جامعه‌شناسی، دانشگاه اصفهان.
- افروغ، عماد (۱۳۷۸). خرده فرهنگ‌ها، مشارکت و وفاق اجتماعی، مجموعه مقالات وفاق اجتماعی و فرهنگ عمومی، تهران، سازمان چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
- بنیانیان، حسن (۱۳۸۶). فرهنگ توسعه: خط مشی‌گذاری برای تقویت فرهنگ توسعه در ایران، تهران: امیرکبیر.
- بهزاد، داوود (۱۳۸۱). سرمایه اجتماعی بستری برای ارتقای سلامت روان.
- بهشتی، محمد (۱۳۷۵). فرهنگ لغت صبا، تهران، نشر بهار.
- بیرو، آلن (۱۳۷۰). فرهنگ علوم اجتماعی، ترجمه باقر ساروخانی، انتشارات کیهان، تهران.
- پاتریک، جی بویل (۱۳۷۴). برنامه‌ریزی در فرایند توسعه، ترجمه غلامرضا احمدی و سعید شهابی، تهران، نشر ققنوس.
- تقوایی، مسعود، بابانسیب، رسول، چمران، موسی (۱۳۸۹). تحلیلی بر سنجش عوامل مؤثر بر مشارکت شهروندان در مدیریت شهری، مطالعات و پژوهش‌های شهری و منطقه‌ای، سال اول، شماره دوم.
- توسلی، غلامعباس (۱۳۸۴). سرمایه اجتماعی، ثروت نامرئی، نشریه حیات نو اقتصادی.
- خوجم‌لی، محمد (۱۳۸۸). چگونگی تربیت شهروندی از طریق برنامه‌های درسی پنهان در مدارس، پایان نامه کارشناسی ارشد علوم اجتماعی.
- رحیمی، محبوبه (۱۳۸۶). بررسی میزان درک از شهروندی در بین دانشجویان دانشکده ادبیات

- علوم انسانی، فصلنامه علوم انسانی دانشکده ادبیات علوم انسانی، دانشگاه فردوسی مشهد. سعادت، رحمان (۱۳۸۷). برآورد روند سرمایه اجتماعی در ایران (با استفاده از روش فازی). سعیدی، علی اصغر (۱۳۸۹). گزارش نهایی طرح پژوهشی بررسی عوامل تأثیرگذار بر میزان گرایش شهروندان تهران به مشارکت در ورزش‌های همگانی، دفتر مطالعات فرهنگی و اجتماعی شهرداری تهران.
- شارع پور، محمود و غلامرضا، خوش‌فر (۱۳۸۱). رابطه سرمایه فرهنگی با هویت اجتماعی جوانان «مطالعه موردی شهر تهران»، نامه علوم اجتماعی، شماره ۲۰.
- شاه‌طلبی، بدری، قلی‌زاده، آذر و شریفی، سعید (۱۳۸۸). تدوین مؤلفه‌های فرهنگ شهروندی در حیطه ارزش‌ها و هنجارها برای دانش‌آموزان دوره راهنمایی تحصیلی، فصلنامه رهیافتی نو در مدیریت آموزشی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد مرودشت، سال دوم، شماره پنجم.
- شاه‌حسینی، ماهر و (۱۳۸۱). مطالعه و بررسی تأثیر سرمایه اجتماعی در عملکرد انجمن‌های اعتبارگردشی زنان در تهران، دانشگاه آزاد اسلامی (واحد علوم و تحقیقات). شیانی، ملیحه (۱۳۸۱). تحلیل جامعه‌شناختی از وضعیت شهروندی در لرستان، مجله جامعه‌شناسی ایران، دوره پنجم، شماره ۳.
- الغنی، ام، آر (۱۳۷۲). بحران فقر روستایی، آیا مشارکت می‌تواند آن را از بین ببرد، ترجمه ناصر اوکتایی، روستا و توسعه، شماره پنجم، مرکز مطالعات و تحقیقات روستایی، انتشارات جهاد سازندگی، تهران.
- فاتحی، ابوالقاسم (۱۳۸۳). تأثیر سرمایه اجتماعی بر هویت اجتماعی دانشجویان در شهر تهران در سال ۱۳۸۲، پایان‌نامه دکتری، دانشگاه اصفهان، دانشکده ادبیات و علوم انسانی. فاضلی، نعمت (۱۳۸۶). شهروندی فرهنگی و فرهنگی شدن شهروندی، تهران، نشر نی.
- فاطمی‌نیا، سیاوش (۱۳۸۶). فرهنگ شهروندی محصول و محصل حاکمیت خوب، سازمان کارا و شهروند فعال، فصلنامه علمی - پژوهشی رفاه اجتماعی، سال هفتم شماره ۲۶.
- فالكس، کیث (۱۳۸۱). شهروندی، ترجمه محمدتقی دلفروز، تهران، انتشارات کویر.
- فکوهی، ناصر (۱۳۸۷). تقویت اخلاق شهروندی: راهی برای گذر به مردم‌سالاری مشارکتی، قابل دسترس در www.anthropology.ir
- فیروزآبادی، سیداحمد (۱۳۸۴). سرمایه اجتماعی و نقش آن در شکل‌های تولیدی، نامه انجمن جامعه‌شناسی ایران، تهران، نشر آگاه.
- کفناشی، مجید و کاوسی، اسماعیل (۱۳۸۷). تأثیر مدیریت امکانات شهری بر فرهنگ شهروندی، پژوهشنامه‌ی مرکز مطالعات استراتژیک مجمع تشخیص مصلحت نظام.
- کلانتری، خلیل (۱۳۸۲). پردازش و تحلیل داده‌ها در تحقیقات اجتماعی و اقتصادی، تهران: شریف.
- کیویستو، پیتر (۱۳۸۷). اندیشه‌های بنیادی در جامعه‌شناسی، ترجمه منوچهر صبوری، تهران، نشر نی.

- لیند، فاجر و اینجمار (۱۳۷۱). تعلیم و تربیت و توسعه ملی، ترجمه مهدی سجادی، تهران، تربیت.
- نقی زاده، محمد (۱۳۸۴). نظریه شهروندی و فرهنگ و تمدن ایرانی، تهران، اطلاعات سیاسی - اقتصادی، شماره ۱۸۳.
- نیازی، محسن (۱۳۸۳). تبیین نقش انسجام اجتماعی بر مشارکت اجتماعی شهروندان کاشان، فصلنامه امداد پژوهان، سال دوم، شماره ۵: ۲۵-۱.
- نیازی، محسن (۱۳۹۳). تبیین عوامل اجتماعی و فرهنگی مؤثر بر فرهنگ شهروندی شهروندان شهر تهران، معاونت امور اجتماعی و فرهنگی.
- نیازی، محسن (۱۳۸۱). تبیین موانع مؤثر بر مشارکت اجتماعی در شهر کاشان در سال ۱۳۸۰، پایان نامه دکتری، گروه علوم اجتماعی، دانشگاه اصفهان.
- هاریسون، پل (۱۳۶۴). درون جهان سوم، ترجمه شاداب وجدی، تهران، نشر فاطمی.
- هاشمیان فر، جمشید (۱۳۸۶). بررسی عوامل مؤثر بر نابرابری های اجتماعی با تأکید بر سرمایه اجتماعی، پایان نامه دکتری جامعه شناسی، دانشگاه اصفهان.
- هاشمیان فر، سیدعلی، گنجی، محمد (۱۳۸۸)، تحلیلی بر فرهنگ شهروندی در شهر اصفهان، فصلنامه جامعه شناسی کاربردی، سال بیستم، شماره ۱.

منابع لاتین

- Anherier, H.K., Gerhand, J. & Romo, F.P. (1995). "Forms of capital and social structure in cultural field: examining Bourdieu's". No 4: 859-90. American Journal of sociology Vol. 100 social toporafy.
- Axlrod, Morris. (1950). "Urban Structure and Social Participation". American Sociological Review. Vol. 21. Issue 1, PP 13-18
- Croft, S, and Deresford, (1992). The Politics of Participation, Journal of Critical Social Policy, Issue 35, pp 1-25
- Good, D (1988). Individuals, interpersonal Relations and Trust, Oxford: Basil Blackwell, PP:31-48
- Parsons, Talcott and Robertf, Bales (1955). Family, Socialization and Interaction Process, New York: The Free Press. press
- Seligman, A (1997). The Problem of Trust, Princeton, new Jersey: Princeton University Press
- Sztompka, P. (1999) Trust a Sociological Theory. Cambridge: Cambridge University press
- Unesco. (2010), Citizenship education for the 21st century
- Vogt, W.P. (1993). Dictionary of statistics and methodology "Newbury park", sage publications.